יומא דנשמתא

הגה"ק רבי דוב בעריש גאטליב משינאווא זי"ע – בעל 'יד הקטנה'

יומא דהילולא כ"ג מנחם אב (תקנ"ו)

נערץ ונקדש הוא הספר הקדוש **'יד הקטנה'** מזה דור דורים, כאשר גדולי הפוסקים ושואפי מוסר חיבוהו במאוד מאוד, וכמעט שלא זז מעל שולחנם, כפי שניתן להיווכח בהסכמות לספר, וכל זה למרות ששם המחבר עצמו היה עלום ומכוסה מעיני כל.

הספר יצא לאור לראשונה בלעמבערג תקי"ס, כארבע שנים אחרי פטירת המחבר הגדול, אשר **"לגודל ענותנותו צוה לפני פטירתו שיודפס הספר הנחמד ההוא ולא יקרא שמו עליו"** - כעדות הגה"ק רבי משה צבי הירש מייזליש זי"ע אב"ד זאלקווא בהסכמתו לספר, שאף מוסיף וכותב: **"לזאת גם אני אתפוס דרכי צדיק, והגם שהתורה חתומה ניתנה לא נודע מבטן מי יצא הכרך הנורא הזה, אמנם אני ידעתי את האיש ושיחו נאה דורש ונאה מקיים, אשר היה ברוחו פי שנים בתורה ובמצות..."**.

גם הרה"ק בעל ה'ישמח משה' זי"ע כותב על כך בהסכמה: **"מחברו לא הספיק לגומרה והיום פנה, ופקד שלא להציג שמו ציונה, יען כי לשם שמים היתה הכוונה"**.

וכן כתב, כעבור למעלה מיובל שנים, רבה של קעניגסבערג הגאון רבי יעקב צבי מעקלענבורג זצ"ל - בעל 'הכתב והקבלה' בהסכמתו (למהדורה שניה, ח"א, קעניגסבערג תרט"ז): **"ישנו אתנו ספר אחד הנקרא 'יד קטנה', אשר חברו אחד מאנשי שם הגדולים, וממדת ענותנותו העלים לנו שם תפארתו..."** (אך נמצא שמו רמוז בראש הקדמתו: "איש **בער** אנכי").

ברם, קרוב לשבעים שנה לאחר הופעת הספר נתגלה זהותו של המחבר הפלאי הזה בהסכמת הגאון רבי יוסף שאול נאטנזאהן זצ"ל אב"ד לבוב - בעל ה'שואל ומשיב' (למהדורה שלישית, לעמבערג תרכ"ח): "על גוף המחברת אין צריך לקיום וראיה אחרונה, כי אף שהעלים המחבר מרוב ענותנותו את שמו, **אמנם ידענו גם ידענו כי הוא היה הרב הגדול הצדיק הנשגב מוהר"ר דוב בעריש גאטליב ז"ל משינאווע, ואף שהיה סוחר נושא ונותן באמונה, עוד לא עממוהו רתוקי חבלי מרכולתו, עוד לא נכבו גחלי רצפתו שביבי אש שלהבת תורתו, אשר היה כיקד אש בוער בלבו אהבת ה' ויראתו"**.

"קדוש יאמר לו"

ברם כגודל פרסומו של הספר, כך מעוטה היא הידיעה אודות המחבר הגה"ק רבי **דוב בעריש גאטליב** זצ"ל, אותו תיארוהו הגרמצ"ה מייזליש בהסכמתו: **"איש רב וחכים חכימא דיהודאי, קדוש יאמר לו מעילא ותתאי, ליה קראי ליה תנאי"**.

אורו זרח בשנת ת"ק בערך, לאביו רבי יעקב ז"ל[1].

רוב ימיו היה גר בעיר שינאווא, בה נודע כאיש צדיק וגדול בתורה שעסק לפרנסתו במסחר עצים לאה עשה את התורה קרדום לחפור. הוא היה מוביל עצים על נהר סאן ועל נהר ווייכסיל לעיר דאנציג ('לתולדות הקהילות בפולין', ירושלים תשל"ח, עמ' 521).

וכך כותב אודותיו הג"ר אברהם שטערן זצ"ל הי"ד בספרו 'מליצי אש' (כ"י אב): "מור"ר בעריש ז"ל גאטליעב משינאבא, **צדיק נסתר, גדול בנגלה ובנסתר, קדוש וטהור, כל מעשיו לשם שמים**. ואליו מתיחסים את ספר 'יד הקטנה' על תרי"ג מצוות בדרך מוסר, ובקונטרס 'מנחת עני' כל דין מראשונים ואחרונים, וצוה לפני פטירתו מחמת צדקתו וענותנותו שלא יקרא שמו על ספרו... נפטר כ"ג מנ"א תקנ"ו לפ"ק".

בימיו כיהן ברבנות העיר שינאווא הרה"ק בעל ה'ישמח משה' זי"ע, ובשו"ת 'השיב משה' (או"ח סי' יא) נדפס מכתבו אל ה'ישמח משה', בו הציג לפניו שתי שאלות בהלכות שבת, ותשובת הי"מ אליו.

כן הועתקה בשו"ת 'אריה דבי עילאי' (יו"ד סי' יא) תשובה "שהשיב הגאון המפורסם בעל המחבר 'בית שמואל אחרון' בהיות אהלו תקוע בק' פשעווארסק, **ששאל מעמו בדבר שאלה זו בעל המחבר 'יד הקטנה' שה' דר בק' שינאווא"**.

מיוע"ח נודע בנו הנגיד ר' אפרים אברהם גאטליב ז"ל, שהיה נודע כתלמיד חכם מופלג בשינאווא. וכן נכדתו הרבנית הצדיקת מרת לאה זיסל ע"ה בת הרב ר' יצחק יהודא ציטן ז"ל, מחברתו הטהורה של הרה"ק רבי דוד הלברשטאם מקשאנוב זי"ע (בזיו"ש).

"יד הקטנה" – יד גדולה:

אחרי פטירתו נתפרסם ביותר בספרו **'יד הקטנה'**, אותו לא הספיק לגמור בחייו, וציוה לבניו שידפיסוהו בעילום שמו, וכן פקד שיבקשו הסכמה מרבה של טארניפאל הגה"ק רבי שמואל פאלקינפעלד זי"ע - בעל 'בית שמואל אחרון'.

ואמנם מילא ה'בית שמואל אחרון' את בקשת המחבר, ולמרות שגדר בעדו לבלתי תת הסכמות לספרים חדשים[2], חרג הפעם והעניק הסכמה נלהבת לספר, בה כותב: **"הכרתי את הרב המחבר הנ"ל, כי היה מופלג בתורה ויראת ה' היא אוצרו,** והספר הלז היה תחת ידי בהיותי יושב על כסא הוראה בק' בילגוריי, ועייניתי בו כי כולו מחמדים, וכעת הרב המחבר שבק חיים לנו, וצוה לפני מותו להעלים שמו ממי יצא דברים הטובים האלה, וגם צוה לפני מותו שאתן הסכמה על דברי הספר הזה, **והנה מחמת שערבים עלי דברי ריעי אהובי,** וראויין הדברים נכוחים וישרים להעלות על הדפוס, הנני מסכים להיות מדפיס דברים האלה לזכות את הרב המחבר שיפוצו מעיינותיו חוצה".

כאמור, הספר ראה אור פעם ראשונה בלעמבערג תקי"ס, וכך נאמר בשער הספר: "ויען שבעו"ה נשבה ארון הקודש, בעל המחבר ז"ל, ודיין האמת השקיע שמשו שלא בעונתו, ולא הוציא לאורה החיבור הנחמד הזה בחייו, לזאת התאמצו יורשיו אחריו והזילו זהב מכיסם, והביאו החיבור לבית הדפוס, כדי למלאות רצון אביהם זכרונו לחיי העה"ב, רק שמחמת הוצאת הדפוס כי רבה היא, חילקו את החיבור לשני חלקים, ופעם נדפס חלק ראשון על המדע ואהבה, וקבלו על עצמם שתיכף ומיד כשימכרו אי"ה החלק הראשון, אזי יהיה כסף מכניס, להיות כסף מוציא להדפיס חלק שני על זמנים הוא הלכות שבת עד גמירא...".

הספר מיוסד לבאר שרשי, עיקרי ודיני תרי"ג המצות, מסודרים על סדר הרמב"ם בספרו מדע אהבה וזמנים מחיבורו משנה תורה, כדי שיהיה **"חיבור קטן שיהיה כולל כל התורה בקיצור, וכל מצוה ומצוה בקיצור, שורשה ויסודה ואופניה ודיניה הכל בתכלית הקיצור"** - כלשון המחבר בהקדמתו. נוספו בו ליקוטים מספרי יראים, וביאור 'מנחת עני' שנדפס תחילה בצידי הפנים, ואחר כך בשוליו.

לספר שלשה חלקים: א. י"ב שערי מוסר בביאור שרשי ועיקרי יסודי האמונה והדת. ב. ספר המדע. ג. ספר אהבה. החלק הנוסף על ספר זמנים אבד. היו בו הלכות שבת, עם הכרעות במקומות בהם נחלקו האחרונים.

בדפוסים הבאים הופרדו י"ב שערים אלו - המהווים חיבור שלם בפני עצמו - מעיקר החיבור, ומאז נדפס הספר בשני חלקים; חלק ראשון, י"ב השערים. וחלק שני, עיקרו של החיבור.

ואמנם כל העובר על פני הספר, יעמוד משתומם איך שהקיף בבהירות מופלאה מפי סופרים ומפי ספרים בשפה ברורה ונעימה את כל יסודי הדת והאמונה באופן המובן לכל, וכל דבריו כגחלי אש יורדים חדרי בטן ופוקחים עיני כל איש אשר זוכה לטעום מצוף אמריו הטהורים.

בנוסף להסכמות הרבנים הנזכרים, תצויין עוד מהסכמת הגאון רבי משה יצחק אביגדור זצ"ל אב"ד קאוונא ושקלאוו - בעל 'פרדס רמונים' (למהדורה שניה, ח"ב, קעניגסבערג תרי"ט): "ואם אמנם כי מעולם לא ראיתי הספר הנ"ל, אולם ראיתי מכתבי תעודה מגדולי זמנינו, כולם מפארים ומהללים תפארת הספר הנ"ל עד למעלה, וכי כל דבריו המה מיוסדים על אדני האמת במדות הנפש וחובת הלבבות להלהיב לבות ב"א לעבודת ה' ויראתו... הכ"ד הבעה"ח יום ד' חי"ת אדר שנת **אך אצלו היא יד הקטנה - אצלינו היא יד הגדולה** (=תרי"ז)".

"דער באליבסטער ספר" של החפץ חיים:

מלבד שהספר נדפס מספר פעמים במשך השנים, נדפסו גם קטעים מתוך הספר במקומות ובשמות שונים, כגון 'השגחה והנהגה' ע"י 'מחזיקי הדת' בוואראשא עם תיקונים מרבי שלמה הלוי האלפערן זצ"ל (בילגורייא תרע"ג); 'גאולה האחרונה' ע"י הנ"ל (וואראשא תרפ"ט) "לחזק רוח האמונה בבני הנעורים"; 'מאמר נחפשה דרכינו' (מתוך 'יד הקטנה' פ"ו מהל' תשובה) ע"י הג"ר יחזקאל ווידמאן זצ"ל הי"ד אב"ד סיטשעל (אויבערווישא תרפ"ט) עם מילואים משלו, ובדף השער: "כשמו כן הוא מאיר עיני השכל ופותח לב האדם לחפש על כל דרכיו, הטובים הם אם לא, **בדברים בוערים כלפידים שיצאו מפה קדוש אש לוהט, הגאון הצדיק הגדול בעהמ"ח ס' 'יד הקטנה' זי"ע הנודע למשגב** שהסכים עליו הגאון הצדיק הגדול בעהמ"ח 'ישמח משה' ושאר גדולי הדור שבימיו זי"ל, והיא בחינה גדולה לאדם להתבונן עד כמה אמונתו קבועה בדעתו"[3].

ידיעה מעניינת הובאה בהקדמת ספר 'מוסר ודעת' להג"ר שלמה זלמן זאב וואלף בהג"ר יחזקאל פייוויל זצ"ל המגיד מווילנא (ווילנא תרכ"ח, דף ז.): "אמרתי להדפיס החיבור 'מוסר השכל' של אבי זללה"ה עם הוספות, ורובם ככולם הם מלוקטים מספר 'יד הקטנה' של הרב החכם **החסיד האלקי** אשר מרוב ענותנותו לא רצה לפרסם שמו, **ושמעתי מאבי זללה"ה כמדומה שהיה מכירו ואמר שהיה נגיד גדול, וחיבורו נעשה בעת נסיעתו לדאנציג. ומי שיטעום אף קצת דבריו יראה רוב קדושתו וטהרתו, די רוח אלהין קדישין ביה,** וספר הלז היה לזכרון ולטוטפות בין עיני בליקוטים החדשים שעל הלכות דעות והלכות תשובה" (וראה מש"כ בהקדמתו על סדר מעמדות 'עבודה תמה', ווילנא תקצ"ז, דף ו: "... וכמו שהאריך בזה **הקדוש החסיד האמיתי** בעה"מ יד הקטנה").

תפוצתו של הספר אינה צריכה הוכחה לאחר שרבים מן הפוסקים מזכירים אותו בתדירות וחיבתם אליו גלויה, כגון מה שכתב הגאון הנצי"ב מוואלאזין זצ"ל בתשובתו: "בני הה"ג שי' הראה לי בספר 'יד הקטנה' ח"ב ד"ה מילה חוקר בזה כל צרכו, **וחזקה על זה המחבר שלא הוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן"** (שו"ת 'משיב דבר', ח"ב סי' נב).

ספר זה היה חביב במיוחד על הגה"ק בעל ה'חפץ חיים' זצ"ל, וכמו שהעיד חתנו הג"ר מנחם מענדל יוסף זאקס זצ"ל שחותנו הגאון החשיב את הספר במאוד מאוד, והיה אצלו הספר החביב עליו ביותר, עד שהיה רגיל להתבטא: **"דאָס איז דער באליבסטער ספר ביי מיר"**, ואף מביאו עשרות פעמים בספריו 'משנה ברורה' ו'חפץ חיים'.

גם הלך ה'חפץ חיים' בדרכו של ה'יד הקטנה' שצוה להעלים את שמו מספרו, למעלה מיובל שנים. כך מספר בנו הג"ר אריה ליב הכהן זצ"ל בקונטרס 'קיצור תולדות החפץ חיים' (נדפס ב'מכתבי הרב חפץ חיים', ניו יארק תשי"ג, עמ' 13) בזה"ל: "את שמו על ספרו 'חפץ חיים' ו'שמירת הלשון' - לא זכר, אחשוב, **כי אחז דרך בעל הספר היקר 'יד הקטנה' שהקירו מאד**, ויש בו הרבה פרקים מדיני לשון הרע ורכילות, ומר אבא מביאו בספרו כמה פעמים, וגם הוא לא הזכיר את שמו על ספרו הנכבד, ועברו יותר מיובל שנים שלא ידעו בעמנו שם המחבר, וכעת נודע כי היה סוחר אבל אדם גדול בתורה וצדיק בדרכיו".

ואמנם מפלאה לגלות שאת הרעיון לערוך 'ספר המצות הקצר' נטל ה'חפץ חיים' זצ"ל מספר 'יד הקטנה' הלכות תשובה. וכך נאמר שם (פ"ו ס"ק טו): "לכן הכי אחי אתה, הקיצה והעירה מאולת תרדמותך, והתרונן מטביעת רב טינופי הבלך, כי רק הלא כצל ימיך, ומכל העולם כולה ומלואה, כלום ישאר מאומה בידיך, ובמה יעלה ויבא נשמתך לפני ה' אלקיך, ובמה תקיץ מבעבר שינתך, ולמה תחליף חיי עולם בחיי שעה. לכן ברח לך ועקור נפשך מהבלי עניני ועסקי גופך, וקח לך פנאי ללמוד את כל התורה והמצוה אשר צונו ה' אלהינו, והרגיל עצמך שיהיו כללי התרי"ג מצוות שגורים בפיך, ולחזור עליהן על כל פנים פעם אחת בחודש, למען תדע מה ומה היא עבודתינו, ומן מה ומה היא אזהרותינו, **וחלוק כל התרי"ג מצוות על שני חלקים. וראשית ברור לך חלק העשין והלאוין, אשר בגדר חקך כל ימי חייך לעשותם, וצא ולמד כל פרטי הדינים של כל מצוה ומצוה, אם בעשין אם בלאוין,** וחקוק אותם מאוד ומאוד על לוח לבך, והפוך והפוך בהן עד שיהיה הלכה צלולה וברורה לפניך, ותדקדק בהן לבל תחטא אל השערה, כי לאלהי עולם ה' בורא ויוצר הכל היא עבודתך בהן".

זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל, אמן

רום השלימות – כשישפיל עצמו לתקן ולהעלות שורש הדיצה"מ

"אמרו חז"ל (ר"ה כה.) 'אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים', על פי מה שכתב **ש"ב הרב הגדול מוהר"ב[4] ז"ל בס' 'יד הקטנה'** בהקדמה בפסוק (ישעי' נה, י) 'כִּי כַּאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשָׁמָּה לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הִרְוָה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָהּ וְהַצְמִיחָהּ' וגו', חזינן שהשמים שהם ברום המעלות צריך להשפיל אל הארץ להגשימה, ועל ידי זה 'והולידה והצמיחה', כן האדם אשר ברא על הארץ, בכדי להוסיף שלימות צריך שישפיל עצמו לכל בריה, דומם צומח חי מדבר, לתקנם ולהעלותן לשרשן אשר לוקח משם ובזה יוסיף שלימות בנפשו, ע"ש. לפי זה היינו דאמרו חז"ל: 'אשרי הדור שהגדולים נשמעין לקטנים' מתוך שמכניע עצמו להקטן ממנו להעלות נפשו עי"ז תגדל שלימות עצמו ביתר שאת".

עבודת הלוי להג"ר ארי' ליבוש הלוי הורוויץ זצ"ל מבראדי (זאלקווא תרי"א, דף כה.)

1. לפי דברי רבי אהרן יעללינעק ב'קונטרס תרי"ג' (ווינא תרל"ח, עמ' 100): "המחבר לא הזכיר את שמו בשער הספר היקר הזה... אשר בפני אמנם נקרא בישראל **ר' בירוש בן ר' יעקב**".
2. ראה דבריו בהסכמה לספר 'שערי בינה' (ווין תקנ"ב): **"גדר בעדי שלא ליתן הסכמה על ספרים חדשים מטעמים הכמוסים".** ואמנם עכ"ז פעמים אחדות יצא חוץ לגדרו זה, וכפי שאכן ישנן ממנו שמונה הסכמות בלבד, הובאו בקונ' 'שמואל בדורו' בעריכת הרה"ח ר' נפתלי אהרן וקשטיין שליט"א (בסוף שו"ת 'בית שמואל אחרון', מהדו"ח ת"א תשע"ב, עמ' תקס-תקסא).
3. רבים טעו וייחסו לו את הספר **'חיי עולם'**, ספר מוסר שנדפס בעילום שם פעמים רבות. יפה עורר ע"ז הרב איתם הנקין ה"ד במאמר "תעלומה ביבליוגרפית ופתרונה – חידת הספרים 'אור החיים' ו'חיי עולם'", ואכה"מ"ל בזה.
4. יצויין, כי כאן כבר רמז שארו וקרובו, הג"ר ארי' ליבוש הלוי הורוויץ זצ"ל מבראדי, את שם המחבר, אמנם בר"ת: "ש"ב הרב הגדול **מוהר"ב** ז"ל בס' 'יד הקטנה'", וזאת כשבע עשרה שנה לפני שגילה ה'שואל ומש'ב' את מלוא זהותו של המחבר זצ"ל בשנת תרכ"ח, כנ"ל.

מאת: הרה"ח ר' **ישכר בעריש ווייס** שליט"א

ל למשיח
המדור נערך לזכר נשמת הרה"ח – ר' משה בהר"ר ישכר בעריש ברנשטיין ע"ה ת.נ.צ.ב.ה.